

Сутнісна характеристика функціональних складових економічної безпеки

Підвищена увага суспільства до проблем економічної безпеки обумовлена насамперед посиленням загроз і ризиків у суспільно-політичному й економічному житті, що мають глобальний характер. У зв'язку з цим актуальним науковим завданням є формування теоретичних і практичних засад економічної безпеки, які відіграють важливу роль у забезпеченні стійкого розвитку країни та відстоюванні інтересів її громадян. Стаття присвячена визначенню сутності економічної безпеки шляхом характеристики її функціональних складових. Предметом дослідження є теоретичні та методологічні аспекти тлумачення функціональних складових економічної безпеки. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання економічних явищ, положення економічної теорії щодо економічної безпеки; аналіз та синтез для визначення теоретичних засад формування складових економічної безпеки. Розглянуто складові економічної безпеки відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Проведено аналіз наукових праць, який дозволив виділити двадцять дев'ять складових економічної безпеки, які у певних комбінаціях розглядаються авторами досліджень. Серед них: фінансова, кадрова, інтелектуальна, технологічна, правова, інформаційна, екологічна, силова, політико-правова, інвестиційна, інноваційна, соціальна, маркетингова, організаційна, зовнішньо-економічна, енергетична, ресурсно-сировинна, продовольча, безпека людського розвитку, ресурсно-технічна, виробнича, транспортна, макроекономічна, демографічна, збутова, інтерфейсна, ринкова, воєнно-економічна, техніко-технологічна безпека. Запропоновано авторське трактування окремих складових економічної безпеки. Доведено, що забезпечення економічної безпеки передбачає необхідність прийняття ефективних і адекватних ситуації управлінських рішень, отже вимагає формування якісного інформаційного підґрунтя для прийняття таких рішень. Обґрунтовано необхідність виокремлення ще однієї складової економічної безпеки – безпеки прийняття рішень.

Ключові слова: економічна безпека, виробнича безпека, демографічна безпека, екологічна безпека, фінансова безпека, держава, підприємство.

Characteristic of Functional Components of Economic Security

Increased public attention to the problems of economic security is due primarily to the emergence of threats and risks in socio-political and economic life, which have a global character. In connection with this urgent scientific task is the formation of theoretical and practical bases of economic security, which play an important role in ensuring the country's sustainable development and defending the interests of its citizens. The article is devoted to the definition of the essence of economic security by characterizing its functional components. The subject of the study is the theoretical and methodological aspects of the interpretation of the essence of functional components of economic security. The methodological basis of the research is the dialectical method of cognition of economic phenomena, the positions of economic theory on economic security; analysis and synthesis to determine the theoretical basis for the formation of the components of economic security. The components of economic security were considered in accordance with the Methodological Recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine. The analysis of scientific works which has allowed allocate twenty nine components of economic safety was carried out. Among them: financial security, personnel security, intellectual security, technological security, legal security, information security, environmental security, power security, political and legal security, investment security, innovation security, social security, marketing security, organizational security, foreign economic security, energy security, resource security, food security, security of human development, resource and technical security, production security, transport security,

* Утенкова Каріна Олександрівна, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва (м. Харків), кандидат економічних наук, доцент.

macroeconomic security, demographic security, interface security, market security, military-economic security, technical and technological security. The author's interpretation of certain components of economic security was proposed. It was proved that ensuring economic security requires the adoption of effective and adequate management decisions, and therefore requires the formation of a high-quality information basis for such decisions. The necessity of allocation of one more component of economic safety - safety of decision-making was substantiated.

Keywords: *economic security, industrial security, demographic security, environmental security, financial security, state, enterprise.*

Постановка проблеми. Економічна безпека, як економічна категорія, має досить складну внутрішню структуру, що підтверджується багатовекторністю поглядів щодо її визначення вченими-економістами. Економічна безпека розглядається науковцями на різних рівнях, крім економічної безпеки держави, досліджують економічну безпеку регіону, галузі, суб'єкта господарювання, особистості.

Визначення складових елементів економічної безпеки у сучасних умовах є надзвичайно важливим завданням, оскільки визначальною передумовою стійкого розвитку країни та забезпечення життєво важливих інтересів її громадян стає питання забезпечення економічної безпеки.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Значна кількість публікацій, що присвячені цій проблемі, підкреслюють важливість окреслених завдань, але повністю не вирішують їх. Серед вітчизняних науковців, що досліджують питання економічної безпеки та її складових, можна виділити таких: Л.С. Шевченко [8], В.І. Мунтіян [18], О.В. Ульянченко [27], О.С. Власюк [2], Н.П. Сисоліна [22], В.І. Ткачук [26], В.В. Зайченко [10], С.М. Ілляшенко [30], Є.С. Жураківський [9], Т.Є. Воронкова [4], Т.Г. Белова [1] та ін.

Однак, кожен із дослідників має свою точку зору щодо трактування економічної безпеки, її складових та механізму забезпечення, хоча, безумовно, їх погляди мають певні спільні моменти.

Метою статті є визначення складових економічної безпеки, а також уточнення їх сутнісної характеристики.

Вклад основних результатів дослідження. Розпочати аналіз складових економічної безпеки, на нашу думку, доцільно із норм діючого законодавства. На законодавчому рівні складові економічної безпеки тлумачать Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [17], які визначають *економічну безпеку* як стан національної економіки, що дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.

Складові економічної безпеки, відповідно до Методичних рекомендацій подано на рис. 1.

Така класифікація у тій чи іншій мірі збігається із поглядами окремих науковців, або ж суттєво відрізняється від них. Нами було досліджено поліфонію поглядів щодо функціональних складових економічної безпеки, викладених у наукових працях провідних учених. Результати цього дослідження

систематизовані у таблиці 1. Аналіз п'ятнадцяти наукових праць дозволив виділити двадцять дев'ять складових економічної безпеки, які у певних комбінаціях розглядаються авторами досліджень. Науковці виділяють від шести до чотирнадцяти складових економічної безпеки.

Фінансова складова – це єдина серед усіх виділених науковцями, яка зустрічається в кожному із джерел, тобто її існування беззаперечно визнається кожним із авторів. Фінансову складову слід розглядати як матеріальну основу всіх інших складових. Фінансові результати та фінансовий стан підприємства характеризують його спроможність пристосуватися до змін зовнішнього середовища та адаптуватися до існуючого ринкового механізму [26, с. 17].

Фінансова безпека держави є важливою складовою частиною економічної безпеки держави, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери [8].

Фінансова безпека підприємства передбачає забезпечення фінансової стійкості, стійкості до банкрутства; ефективне використання ресурсів, виражене у позитивних значеннях фінансових показників діяльності підприємства; захист фінансових інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Кадрову безпеку виділяють за результатами наших досліджень у одинадцяти випадках із п'ятнадцяти. Окремими авторами вона розглядається у комплексі із інтелектуальною безпекою і визначається як «інтелектуально-кадрова безпека». Ряд авторів відокремлюють ці складові і кадрова складова, на їх думку, визначається наявним професійним складом персоналу, ефективністю його роботи та вмінням запобігати загрозам економічній безпеці суб'єктів господарювання [26, с. 17].

Деякі науковці вбачають у кадровій безпеці попередження, запобігання і усунення ризиків та загроз, які виникають з боку персоналу з метою створення умов для стабільного функціонування і розвитку підприємства [7].

Погоджуємося із думкою Є.А. Олейнікова, що забезпечення кадрової та інтелектуальної складової економічної безпеки включає в себе два тісно пов'язаних між собою, але й водночас істотно різних напрямків діяльності.

Кадрова складова зорієнтована на роботу з персоналом корпорації, на підвищення ефективності роботи співробітників підприємства, а інтелектуальна – на збереження і розвиток інтелектуального потенціалу підприємства [31].

Виробнича безпека	стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективне використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки
Демографічна безпека	стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України
Енергетична безпека	стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів
Зовнішньоекономічна безпека	стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці
Інвестиційно-інноваційна безпека	стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості
Макроекономічна безпека	стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій
Продовольча безпека	стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства
Соціальна безпека	стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни
Фінансова безпека	стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни

Рис. 1. Складові економічної безпеки

Джерело: [17].

Систематизація поглядів учених щодо складових економічної безпеки

№	Складові економічної безпеки	Шевченко Л.С. [8]	Мунтіян В.І. [18]	Власюк О.С. [2]	Сисоліна Н. П. [22]	Ткачук В.І. та ін.[26]	Зайченко В.В. та ін.[10]	Ілляшенко С.М. [30]	Лефтеров Л.В. [16]	Кантаєва О.В. [12]	Жураківський Є.С. [9]	Ульянченко О.В. та ін.[27]	Гречихіна А.А. [7]	Сергієнко О.А. та ін. [21]	Воронкова Т.Є. та ін.[4]	Белова Т.Г. та ін. [1]	Кількість джерел
1.	Фінансова	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	15
2.	Кадрова			+	+	+	+	+	+	+	+		+		+	+	11
3.	Інтелектуальна			+	+		+	+	+						+	+	7
4.	Технологічна		+	+				+		+	+			+	+		7
5.	Правова							+		+					+		3
6.	Інформаційна				+		+	+		+			+		+	+	7
7.	Екологічна		+	+	+	+	+	+	+	+	+		+		+	+	12
8.	Силова				+		+	+	+	+			+		+	+	8
9.	Політико-правова			+	+		+		+		+		+			+	7
10.	Інвестиційна	+		+							+	+		+	+		6
11.	Інноваційна	+		+							+			+	+		5
12.	Соціальна		+	+							+	+		+			5
13.	Маркетингова										+					+	2
14.	Організаційна										+				+		2
15.	Зовнішньоекономічна	+	+	+							+	+		+			6
16.	Енергетична	+	+									+		+			4
17.	Ресурсосировинна	+	+														2
18.	Продовольча	+	+									+					3
19.	Людського розвитку	+															1
20.	Ресурсно-технічна					+											1
21.	Виробнича					+						+		+	+		4
22.	Транспортна											+					1
23.	Макроекономічна													+			1
24.	Демографічна		+											+			2
25.	Збутова					+											1
26.	Інтерфейсна							+							+		2
27.	Ринкова							+							+		2
28.	Воснно-економічна		+														1
29.	Техніко-технологічна				+		+		+				+			+	5

Джерело: сформовано автором.

Інтелектуальна безпека характеризує інтелектуальний потенціал працівників і визначається у семи джерелах із п'ятнадцяти, при цьому зазначимо, що в усіх випадках автори характеризують її поряд із кадровою. Це такі учені, як О.С. Власюк, Н.П. Сисоліна, С.М. Ілляшенко, В.В. Зайченко, С.В. Коваленко, Т.Є. Воронкова, Д.М. Мельник, Т.Г. Белова, О.Ф. Крайнюченко.

Технологічна безпека була зазначена у семи джерелах із п'ятнадцяти такими авторами як В.І. Мунтіян, О.С. Власюк, О.В. Кантаєва, Є.С. Жураківський, С.М. Ілляшенко. Технологічна складова, на думку учених, полягає у відповідності застосовуваних технологій найкращим світовим аналогам; наявності сучасного обладнання, що, звичайно, відповідає дійсності. Необхідно також

звернути увагу і на такий аспект, як збереження власних розробок і технологій у таємниці, якщо у цьому є потреба.

Правова безпека полягає у всебічному правовому забезпеченні діяльності підприємства, дотриманні чинного законодавства в контексті діяльності самих суб'єктів господарювання, а також прав окремих працівників. Такий вид безпеки виділяють: С.М. Ілляшенко, О.В. Кантаєва, Т.Є. Воронкова. Слід звернути увагу, що ряд учених, зокрема О.С. Власюк, Н.П. Сисоліна, В.В. Зайченко, Є.С. Жураківський та інші, виділяють політико-правову складову, яка має спільні риси із правовою, але є дещо ширшим поняттям.

Політико-правова безпека передбачає всебічне правове забезпечення діяльності підприємства, дотримання чинного законодавства, а також політичну стабільність суспільства, захищеність від політичних криз, захищеність від політично мотивованих змін законодавства, що може спричинити негативні наслідки у економіці.

Інформаційна складова економічної безпеки також визнається у семи джерелах із п'ятнадцяти. Дослідники розуміють її з таких позицій:

– забезпечення захисту інформації на електронних чи паперових носіях від несанкціонованого доступу з метою завдання шкоди;

– ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності;

– забезпечення збереженості ноу-хау, наукових досліджень і розробок інновацій, планів економічних експансій тощо шляхом обмеження доступу сторонніх осіб до конфіденційної інформації;

– запобігання неповній, неточній чи недостовірній інформації;

– здійснення процесу збору, обробки та зберігання інформації на високому професійному рівні [1, 4, 7, 10, 12, 22, 30].

Екологічна безпека була охарактеризована у дванадцяти джерелах із п'ятнадцяти. Важливість виокремлення екологічної складової у контексті дослідження галузі сільського господарства пояснюється тим, що земля виступає основним фактором виробництва та істотно впливає на результати агробізнесу. За результатами проведеного дослідження трактування екологічної безпеки науковцями було виділено декілька напрямів реалізації екологічної безпеки (рис. 2).

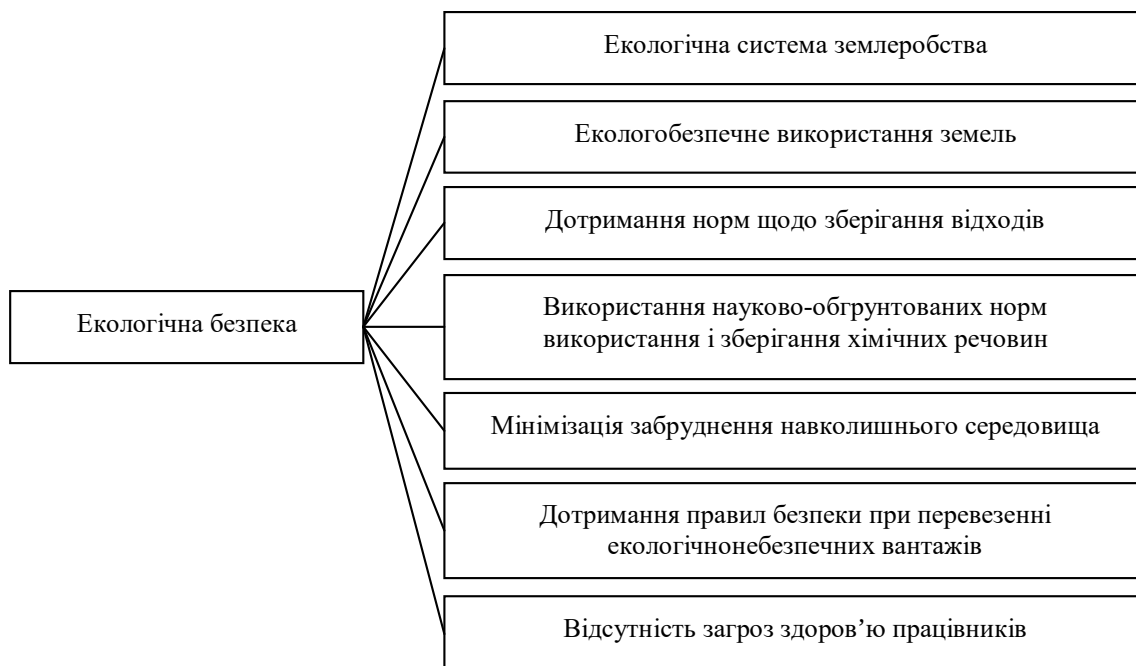

Рис. 2. Напрями реалізації екологічної безпеки

Джерело: сформовано автором на основі [1, 10, 12, 16, 22, 26, 30].

Силова безпека розглянута у якості складової екологічної безпеки у восьми джерелах із числа аналізованих. Н.П. Сисоліна, В.В. Зайченко, О.В. Кантаєва визначають силову безпеку як забезпечення фізичної безпеки працівників підприємства і збереження його майна [10, 12, 22]. С.М. Ілляшенко вказує на два аспекти силовій безпеки: 1) забезпечення захисту від фізичного і морального впливу на окремих працівників, особливо на керівний персонал та провідних фахівців; 2) запобігання заподіяння шкоди майну підприємства,

зниженню вартості його активів та втраті економічної незалежності [30].

Силова складова враховує можливості підприємства щодо фізичного захисту свого підприємства, майна, життя співробітників. Тому створюється відповідна служба безпеки, яка готова діяти в будь-якій критичній ситуації, зазначають Т.Г. Белова, О.Ф. Крайнюченко [1].

Інвестиційна безпека розглянута у шести джерелах із п'ятнадцяти. Інвестиційна компонента – це той чинник, та сила, яка дає змогу економіці розвиватися з урахуванням об'єктивних змін,

відповідно до них набувати нових напрямів, форм, видів і способів функціонування (шляхом фінансування тих галузей економіки, які є найбільш перспективними з погляду розвитку світових економічних процесів), зберігаючи одночасно незмінним цільовий базис – задоволення потреб людини шляхом забезпечення процесів виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ [2].

Інвестиційна безпека трактується Л.С. Шевченко як процес забезпечення стану інвестиційної сфери, за якого економіка здатна досягти і підтримувати рівень інвестиційних ресурсів для забезпечення сталого розвитку, зростання конкурентоспроможності національної економіки і добробуту населення.

Відзначимо, що у переважній більшості випадків інвестиційна складова розглянута дослідниками у комплексі із інноваційною (табл. 1). Методичні рекомендації [14] також тлумачать спільне поняття інвестиційно-інноваційна безпека.

Хоча на думку деяких науковців головним чинником у внутрішніх стосунках є *соціальна безпека* [2], вона виділена у якості складової економічної безпеки лише у п'яти джерелах із п'ятнадцяти. Однак, термін «соціальна безпека» не може поскаржитись на брак уваги з боку дослідників. Аналіз сукупності визначень цього терміну, що був проведений Національним інститутом стратегічних досліджень, доводить, що їх абсолютна більшість містить у своєму складі як базові (обов'язкові), так і додаткові (необов'язкові) елементи. До базових належить позитивна сутність явища: стан (рівень) захищеності, здатність протистояти (нейтралізувати), відсутність загроз (небезпеки), сукупність умов (заходів), недопущення [13].

Термін «соціальна безпека» в розумінні дослідників зазвичай має два трактування: традиційне (відсутність загроз для соціуму) та альтернативне (відсутність загроз з боку соціуму). *Соціальна безпека у традиційному розумінні* (безпека для соціуму) – це відсутність загроз здоров'ю та життю людини. *Соціальна безпека у альтернативному розумінні* (безпека з боку соціуму) – це відсутність загроз національній безпеці з боку власних громадян.

Ще менш чисельними є, так би мовити, прихильники маркетингової складової економічної безпеки. *Маркетингова безпека* розглянута у двох джерелах із п'ятнадцяти Т.Г. Беловою, О.Ф. Крайнюченко, Є.С. Жураківським.

Маркетингова складова повинна враховувати стан ринку і конкурентного середовища, наявність конкурентних переваг, рівень конкурентоспроможності підприємства і продукції, зазначають Т.Г. Белова та О.Ф. Крайнюченко [1].

Деякі автори [4, 30] пропонують враховувати ринкову складову при визначенні економічної безпеки, але маркетингова включає більшу кількість показників, в тому числі і ринкових [1], а тому є більш широким поняттям.

Маркетингова безпека, на думку О.В. Ільєнко, – це багатопланова, багатогранна конструкція забезпечення стану захищеності ринкових інтересів

та стабільності функціонування суб'єктів міжнародної діяльності окремо на національному рівні, рівні країн, де розташовані їх цільові ринки збуту, рівні світової економіки, формування та функціонування якої засновано на розробці комплексу заходів, спрямованих на забезпеченні концепції маркетингового прогнозування; планування, організації й управління всіма аспектами й елементами міжнародної діяльності в підприємницької сфері; просування, обороту й споживання готової продукції, з метою максимізації прибутків в довгостроковій перспективі, шляхом постійно пошуку нових технологічних рішень в напрямку підвищення ефективності використання маркетингових інструментів при максимальному забезпеченні індивідуального підходу до специфіки ринків кожної національної економіки окремо й напрямків змін процесів, які відбуваються в світової економіці в цілому [11].

Організаційна безпека розглянута у якості складової економічної безпеки у двох джерелах Є.С. Жураківським [9] та Т.Є. Воронковою, Д.М. Мельник [4], які у своїх працях виділяють цю складову, не даючи її характеристики.

Зовнішньоекономічна безпека розглянута у шести джерелах із п'ятнадцяти. На сучасному етапі обов'язковою умовою розвитку і процвітання національної економіки є включення її у світові господарські зв'язки, тому необхідні механізми регулювання, які, з одного боку, стимулюють інтеграційні процеси, а з іншого – спрямовані на захист від негативних зовнішніх дій. У всіх випадках включення у світові господарські зв'язки зберігається залежність національної економіки від зовнішніх умов, проте рівень залежності та її характер різні. Збереження необхідного балансу між цією залежністю та самодостатністю економіки і складає основну проблему зовнішньоекономічної безпеки країни, зазначає О.С. Власюк

Л.С. Шевченко [8] вивчає зовнішньоекономічну безпеку, у складі якої виділяє чотири напрями: 1) експортна безпека держави; 2) імпортна безпека держави; 3) безпека України у сфері міжнародного руху; 4) безпека країни у сфері міжнародної трудової міграції.

Розвиток економіки держави значною мірою залежить від того, наскільки повно задовольняються її потреби в енергетичних ресурсах. Як свідчить досвід останніх років, проблема *енергетичної безпеки* в Україні набуває додаткової гостроти і нових аспектів. Енергетичну складову економічної безпеки описують В.І. Мунтіян, О.В. Ульянченко, Н.В. Прозорова, Л.С. Шевченко. Дослідники зазначають, що останнім часом значно розширився зміст поняття «енергетична безпека»: якщо раніше воно тлумачилося як сукупність усіх енергетичних ресурсів та здатність держави їх мобілізувати, то в сучасних дослідженнях механізми забезпечення енергетичної безпеки розглядаються не як зовнішній засіб її досягнення, а як її внутрішній прояв [24].

Поряд із енергетичною безпекою Л.С. Шевченко і В.І. Мунтіян виділяють *ресурсно-сировинну безпеку* [8, 18]. Ресурсно-сировинна безпека на сучасному етапі вимагає реалізації заходів, спрямованих на розвиток і технічне переоснащення гірничодобувної та гірничопереробної промисловості, комплексне освоєння копалин на основі новітніх технологій, досягнення сучасних стандартів якості продукції та безпеки праці, зменшення залежності від імпортової стратегічної сировини; захисту національного товаровиробника; ефективного використання рекреаційних ресурсів; географічної диверсифікації експорту та імпорту сировинних ресурсів; проведення геологорозвідувальних робіт і промислового видобутку золота та інших дорогоцінних металів і каменів; комплексних заходів щодо ресурсо- і природозбереження, відновлення й охорони природних ресурсів [3, 25]. Таким чином, на нашу думку, ресурсно-сировинну безпеку необхідно трактувати як здатність забезпечити сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки за рахунок власних ресурсів.

Ресурсно-технічна безпека [26] визначається рівнем забезпеченості сировиною, матеріалами, технікою, а також ефективністю їх використання. Тобто до ресурсної складової автори додали ще і технічну базу.

Існування *продовольчої безпеки*, визнається такими авторитетними вченими як В.І. Мунтіян, О.В. Ульянченко, Л.С. Шевченко. Продовольча безпека держави – це ступінь забезпеченості населення країни екологічно чистими і корисними для здоров'я продуктами харчування вітчизняного виробництва за науково-обґрунтованими нормами та доступними цінами при збереженні й поліпшенні середовища проживання [27].

Як вважає Л.С. Шевченко, продовольча безпека визначається як захищеність життєвих інтересів людини та полягає у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [8]. До визначальних економічних інтересів у сфері продовольчої безпеки, на думку дослідника, належать: економічна доступність продовольства та фізична доступність продовольства. У продовження цієї думки, О.В. Ульянченко та Н.В. Прозорова наголошують на тому, що реальна і повноцінна система продовольчої безпеки України повинна охоплювати такі складові: 1) міцне і надійне забезпечення, що базується на національному АПК, здатному забезпечувати населення продуктами харчування; 2) фізична і економічна доступність необхідної кількості і асортименту продовольства для різних категорій населення забезпечується їх платоспроможністю, що не ставить під загрозу задоволення інших основних потреб людини; 3) система захищеності вітчизняного виробника продовольчих товарів від імпортової залежності як в продовольстві, так і ресурсному забезпеченні [27].

Наступна складова економічної безпеки – *безпека людського розвитку* була розглянута Л.С. Шевченко. [8] Вона означає такий стан економіки країни та її регіонів, за якого досягаються: по-перше, збалансованість і необхідний рівень задоволеності життєво важливих соціальних потреб та інтересів людини, суспільства і держави; по-друге, правова та інституційна захищеність від внутрішніх і зовнішніх небезпек та загроз стабільного розвитку людського потенціалу країни.

Виробнича безпека – це стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективне використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення конкурентоспроможності національної економіки [14]. Виробнича безпека – це такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення [19].

Отже, виробнича безпека може трактуватися з позиції окремого підприємства або з позиції держави. З точки зору підприємства – це ефективний, безперебійний виробничий процес, що гарантує йому виробництво якісної конкурентоспроможної продукції у необхідних обсягах. З точки зору держави – це злагоджена робота усіх галузей економіки, що дозволяє забезпечити виробничими потужностями і сировиною усіх виробників.

Транспортна безпека визначена лише в дослідженні О.В. Ульянченко та Н.В. Прозорової [27]. Для України питання забезпечення транспортної безпеки має колосальне значення, що обумовлено розмірами території та геополітичним розташуванням нашої країни, а також політичним і економічним курсами, які передбачають подальше зміцнення державного суверенітету. Завданнями транспорту є не лише перевезення пасажирів і вантажів, а й вирішення питань соціально-економічного характеру: забезпечення зростання економіки, зміцнення економічних зв'язків як між окремими регіонами України, так і між Україною та іншими країнами.

Макроекономічна безпека виділена у якості складової економічної безпеки у праці О.А. Сергієнко, Н.Л. Морозової, М.А. Шавлак [21]. Макроекономічна безпека – це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій [17].

Основні зовнішні загрози економічній безпеці на макrorівні, зазначають дослідники Центру воєнно-стратегічних досліджень О.В. Левчук, В.А. Коваленко [15], пов'язані з тим, що процес відкриття економічних кордонів для іноземних товарів і капіталу не був пов'язаний із захистом і розвитком внутрішнього виробництва. В умовах системної економічної кризи це призвело до деградації внутрішнього промислового виробництва, залежності кінцевого споживання від іноземних виробників, росту зовнішнього боргу.

Демографічну безпеку у своїх працях виділяють В.І. Мунтіян, О.А. Сергієнко, Н.Л. Морозова,

М.А. Шавлак. Демографічний чинник є одним із визначальних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас як результат її функціонування. Від демографічних характеристик працездатного населення і показників демографічного розвитку залежить розвиток трудового потенціалу і, як результат, величина сукупного національного доходу [23].

І.А. Цвігун зазначає, що сьогодні існує два підходи до визначення демографічної безпеки. Перший підхід, якого притримується більшість науковців (В.П. Горбулін, Л.П. Шахотько, Н.Н. Привалова, В.Л. Манілов, А.Г. Вишневський, В.Б. Дударев, С.В. Соболева, О.В. Чудаєва, О.І. Бантикова) визначає демографічну безпеку як стан захищеності демографічних інтересів чи процесів від загроз. Згідно з другим підходом, прихильниками якого є В.С. Стешенко, Л.М. Анисів, П.Г. Никитенко, В.Д. Казушик, Л.Л. Рибаківський, С.І. Тиводар, демографічна безпека – це стан демографічних процесів, що забезпечує відтворення населення, необхідне для існування країни [28].

Збутова безпека як складова економічної безпеки визнається такими авторами як В.І. Ткачук, О.А. Прокопчук, М.І. Яремова. Збутова складова відображає ступінь відповідності внутрішніх можливостей підприємства зовнішнім, які складаються в ринковому середовищі. Збутова безпека відповідає за обсяг реалізованої продукції та її цінову конкурентоспроможність. Дуже близька за змістом до неї ринкова безпека, що часто призводить до ототожнення цих понять або підміни одного поняття іншим.

Як вважають С.М. Ілляшенко [30], В.І. Ткачук, О.А. Прокопчук, М.І. Яремова [26], *ринкова безпека* відображає ступінь відповідності внутрішніх можливостей підприємства зовнішнім, які складаються в ринковому середовищі. Не викликає сумніву той факт, що кінцевий результат діяльності підприємства значною мірою залежить від того, наскільки успішно воно реалізує вироблену продукцію. Загрозу ринковій безпеці створюють як внутрішні, так і зовнішні чинники. До внутрішніх належать: непоміркована робота маркетологів, дизайнерів, конструкторів, економістів, фінансистів, низька якість виготовленої продукції, невчасне реагування на зміну кон'юнктури ринку, неефективна збутова мережа тощо. Чинниками зовнішнього середовища для підприємства є покупці, посередники, конкуренти, фінансові установи, державні органи.

Інтерфейсна безпека передбачає надійність взаємодії з економічними контрагентами [30]. Економічній безпеці підприємства становлять загрозу можливі непередбачені зміни умов взаємодії (навіть до розриву відносин) з економічними контрагентами: постачальниками, торговими і збутовими посередниками, інвесторами, споживачами і та ін. Інтерфейсна безпека базується на взаємодії

підприємства та його контрагентів, що забезпечує безперебійність виробництва, прибутковість реалізації та задоволення потреб споживачів.

Воєнно-економічна безпека держави розуміється як складова економічної безпеки В.І. Мунтіяном [18]. Однак, зазначимо, що тимчасова окупація Російською Федерацією частини території України та руйнування системи світової та регіональної безпеки і принципів міжнародного права зумовлюють перегляд та уточнення основних принципів забезпечення воєнно-економічної безпеки нашої країни, а тому привертають неабияку увагу з боку вітчизняних учених. Стан воєнно-економічної безпеки держави характеризує можливість та готовність забезпечувати економічні, соціальні, науково-технічні, інформаційні умови розвитку воєнно-економічного потенціалу на рівні, який гарантував би воєнну безпеку країни, а також характеризує здатність військово-промислового комплексу гарантувати задоволення військово-економічних потреб на рівні раціональної оборонної достатності [18, 20].

Необхідно визнати, що останнім часом в Україні проводиться значна робота щодо забезпечення функціонування ефективної системи гарантування воєнної безпеки, здатної адекватно реагувати на сучасні загрози і виклики, однак на законодавчому рівні відсутнє повноцінне визначення цього поняття.

Науковці зазначають, що формування концептуальних засад воєнно-економічної безпеки держави повинно базуватися з одного боку на положеннях воєнної доктрини держави, а з іншого – на прийнятій стратегії забезпечення його економічної безпеки. На думку дослідників, виникає необхідність виокремлення такої нової інтегрованої категорії, як воєнно-економічна безпека, у складі національної безпеки.

Вище нами було подано висвітлення власного бачення окремих складових економічної безпеки, однак, вважаємо за доцільне звернути увагу на ще один аспект, який, на нашу думку, не може залишитися поза увагою.

Забезпечення економічної безпеки на рівні підприємства, галузі, регіону чи держави часто передбачає необхідність прийняття ефективних і адекватних ситуації управлінських рішень, що, у свою чергу, ускладнено швидкими і непередбачуваними змінами у зовнішньому середовищі, а тому вимагає формування якісного інформаційного підґрунтя для прийняття таких рішень. Саме тому, на нашу думку, важливо виокремити ще одну складову економічної безпеки – безпеку прийняття рішень.

Важливим етапом вдосконалення управління економічною безпекою підприємства є, на думку ряду учених, дослідження, аналіз і коригування зовнішніх та внутрішніх інформаційних потоків, які формують інформаційний базис для прийняття управлінських рішень [6, 29]. З іншого боку, управління економічною безпекою – це безперервний моніторинг інформації бухгалтерії та економічної служби щодо рівня безпеки та ймовірності виникнення та розвитку

внутрішніх і зовнішніх загроз та ризиків із подальшим прийняттям адекватних до ситуації рішень керівництва [14].

Очевидно, що саме управлінський облік поєднує у собі інформаційні потоки, що надходять від різних структурних підрозділів або складових підприємства, а тому він може надавати суттєву інформацію про окремі аспекти економічних відносин як всередині підприємства, так і поза його межами. Головним завданням стратегічного управлінського обліку в контексті забезпечення економічної безпеки є надання інформації, необхідної для реалізації стратегії розвитку і безпеки підприємства, а також моніторингу його зовнішнього середовища з метою упередження виявлених загроз та небезпек.

З позицій забезпечення економічної безпеки шляхом безпеки прийняття рішень доцільно звернути увагу на наступні чинники. Важливо розуміти, що надлишок інформації не спрощує процес прийняття рішень, а ускладнює його, затримує чи, навіть, робить прийняття рішення неможливим або несвоєчасним. Традиційно вважали, що між обсягом інформації і впевненістю у правильності прийнятого рішення є пряма залежність. З часом ця залежність змінилась, хоча можливості обробки інформації покращилися. Отже, має місце надлишок інформації і зростає обсяг неструктурованих даних, складних для тлумачення. Саме для таких умов ведення бізнесу було створено Глобальні принципи управлінського обліку, використання яких, з нашої точки зору, є підґрунтям для формування безпеки прийняття рішень. Мова йде про такі Глобальні принципи управлінського обліку [5]: комунікація породжує інформацію, що має вплив; інформація є релевантною; аналізується вплив на вартість; розумне керування вибудовує довіру.

На підставі аналізу ряду наукових праць, норм чинного законодавства та власного бачення цього питання, вважаємо що існує необхідність доповнення складових економічної безпеки, які визначені у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки [17].

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах кожна складова економічної безпеки має важливе значення. Вивчення складових економічної безпеки відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, а також аналіз п'ятнадцяти наукових праць, дозволили виділити двадцять дев'ять складових економічної безпеки.

Доведено, що забезпечення економічної безпеки передбачає необхідність прийняття ефективних і адекватних ситуації управлінських рішень, отже вимагає формування якісного інформаційного підґрунтя для прийняття таких рішень. Відтак важливо виокремити ще одну складову економічної безпеки – безпеку прийняття рішень. Підґрунтям для формування безпеки прийняття рішень є застосування Глобальних принципів управлінського обліку.

4 Список використаних джерел

1. Белова Т. Г., Крайнюченко О. Ф. Маркетингове забезпечення економічної безпеки промислового підприємства. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/15504/1/1.pdf>
2. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. Київ, 2008. 48 с.
3. Внутрішні складові економічної безпеки. Сировинно-ресурсна безпека. URL: <http://pravo.lekciya.com.ua/geografiya/11806/index.html>
4. Воронкова Т. Є., Мельник Д. М. Управління системою економічної безпеки підприємства. URL: http://knutd.edu.ua/publications/conference/20.03.2015/Voronkova_Melnik_5.pdf
5. Глобальні принципи управлінського обліку. CIMA. 2017. URL: <https://www.cgma.org/content/dam/cgma/resources/reports/downloadabledocuments/ukrainian-full-gmaps-document.pdf>
6. Гнилицька Л. В. Концептуалізація управлінського обліку як інформаційної основи економічної безпеки підприємства. *Фінанси, облік і аудит*. 2013. Випуск 2(22). С. 185-192.
7. Гречішкіна А. А. Місце кадрової безпеки в системі економічної безпеки підприємств залізничного транспорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2014. № 48. С. 109-114.
8. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Харків: Право, 2009. 312 с.
9. Жураківський Є. С. Концептуальні засади забезпечення економічної безпеки аграрної галузі в умовах інституційних трансформацій. *Агросвіт*. 2015. № 12. С. 63-70.
10. Зайченко В. В., Коваленко С. В. Економічна безпека підприємства: сутність та основні складові. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2003. Вип. 23. С. 410-414.
11. Ільєнко О. В. Формування маркетингової складової стратегії міжнародної підприємницької безпеки. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2013. № 2. С. 70-78.
12. Кантаєва О. В. Обґрунтування теоретико-методологічного інструментарію формування системи забезпечення економічної безпеки підприємства. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2013. № 3(18). С. 48-54.
13. Коваль О. П. Соціальна безпека: сутність та вимір. Наук. доповідь. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2016. 34 с.
14. Кухар М. Ф. Теоретичні засади обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємств у контексті теорії сталого розвитку. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 12. С. 691-695.

15. Левчук О. В., Коваленко В. А. Макроекономічні питання економічної безпеки України. *Економіка і суспільство*. 2016. № 5. С. 53-58.

16. Лефтеров Л. В. Економічна безпека суб'єктів господарювання: правовий погляд. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 218-229.

17. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

18. Мунтіян В. І. Економічна безпека України: монографія. Київ: КВІЦ, 1999. 462 с.

19. Небава М. І., Міронова Ю. В. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник. Вінниця: ВНТУ, 2017. 73 с.

20. Семененко О. М., Водчиць О. Г., Бойко Р. В., Кострач В. В., Бердочник А. Д. Основні аспекти воєнно-економічної безпеки України та можливі шляхи її забезпечення на середньострокову перспективу (2016-2020 pp.). *Системи озброєння і військова техніка*. 2016. № 3(47). С. 123-129.

21. Сергієнко О. А., Морозова Н. Л., Шавлак М. А. Моделювання структурних елементів економічної безпеки держави в багатовимірній системі оцінки та аналізу. *Вісник Університету банківської справи*. 2015. № 1(22). С. 132-139.

22. Сисоліна Н. П. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник. Кіровоград: КНТУ, 2014. 226 с.

23. Статівка Н. В., Смаглюк А. А. Демографічна складова економічної безпеки України. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/2/12.pdf>

24. Суходоля О. М. Енергоефективність економіки в контексті національної безпеки: методологія та механізми реалізації. Київ: Вид-во НАДУ, 2006. 424 с.

25. Ткачова Н. М. Механізми державного регулювання економічної безпеки регіону: автореф. дис... докт. наук. з держ. упр. Запоріжжя, 2009. 40 с.

26. Ткачук В. І., Прокопчук О. А., Яремова М. І. Економічна безпека та стійкість сільськогосподарських підприємств: монографія. Житомир: «Вид-во «Волинь», 2013. 276 с.

27. Ульяновченко О. В., Прозорова Н. В. Продовольча безпека – основа національної безпеки держави. URL: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5

28. Цвігун І. А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання: монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2013. 400 с.

29. Штангрет А. М., Караїм М. М. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. Випуск 4(04). С. 252-256.

30. Ильяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке. *Актуальные проблемы экономики*. 2003. № 3(21). С. 12-19.

31. Олейников Е. А. Экономическая безопасность (теория и практика): учебник. Москва: Экзамен, 2005. 768 с.

4 References

1. Bielova, T. H., Krainiuchenko, O. F. (n.d.). Marketynhove zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky promyslovoho pidpriemstva [Marketing providing of economic safety of an industrial enterprise]. Retrieved from <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/15504/1/1.pdf>

2. Vlasjuk, O. S. (2008). Teoriia i praktyka ekonomichnoi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku [The theory and practice of economic security in the system of science of economics]. Kyiv: Nats. in-t probl. mizhnar. bezpeky pry Radi nats. bezpeky i oborony Ukrainy.

3. Vnutrishni skladovi ekonomichnoi bezpeky. Syrovynno-resursna bezpeka [Raw material security]. Retrieved from <http://pravo.lekciya.com.ua/geografiya/11806/index.html>

4. Voronkova, T. Ye., Melnyk, D. M. (20105). Upravlinnia systemoiu ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Management of the system of economic security of the enterprise]. Retrieved from http://knutd.edu.ua/publications/conference/20.03.2015/Voronkova_Melnik_5.pdf

5. Hlobalni pryntsypy upravlinskoho obliku [Global principles of management accounting]. SIMA. (2017). Retrieved from <https://www.cgma.org/content/dam/cgma/resources/reports/downloadabledocuments/ukrania-n-full-gmaps-document.pdf>

6. Hnylytska, L. V. (2013). Kontseptualizatsiia upravlinskoho obliku yak informatsiinoi osnovy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Conceptualization of managerial accounting as the information basis of economic security of the enterprise]. *Finansy, oblik i audyt*, 2 (22), 185-192.

7. Hrechishkina, A. A. (2014). Mistse kadrovoi bezpeky v systemi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv zaliznychnoho transportu [The place of personnel security in the system of economic safety of enterprises of railway transport]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, (48), 109-114.

8. Shevchenko, L. S. (ed.) (2009). Ekonomichna bezpeka derzhavy: sutnist ta napriamy formuvannia [Economic security of the state: essence and directions of formation]. Kharkiv: Pravo.

9. Zhurakivskyi, Ye. S. (2015). Kontseptualni zasady zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky aharnoї haluzi v umovakh instytutsiinykh transformatsii [Conceptual principles of ensuring economic safety of the agrarian sector in the context of institutional transformations]. *Ahrosvit*, (12), 63-70.

10. Zaichenko, V. V., Kovalenko, S. V. (2013). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta osnovni skladovi [Economic security of the enterprise: the essence and main components]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalno tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, (23), 410-414.

11. Ilienکو, O. V. (2013). Formuvannia marketynhovoï skladovoï stratehii mizhnarodnoi pidpriemnytskoi bezpeky [Formation of marketing component of the strategy of international business security]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*, (2), 70-78.
12. Kantaieva, O. V. (2013). Obgruntuvannia teoretyko-metodolohichnoho instrumentariiu formuvannia systemy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Substantiation of theoretical and methodological tools for forming the system of economic security of the enterprise]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy*, (3(18)), 48-54.
13. Koval, O. P. (2016). Sotsialna bezpeka: sutnist ta vymir [Social security: essence and measurement]. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen.
14. Kukhar, M. F. (2017). Teoretychni zasady oblikovo-analitychnoho zabezpechennia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv u konteksti teorii staloho rozvytku [Theoretical foundations of accounting and analytical support for managing economic security of enterprises in the context of the theory of sustainable development]. *Ekonomika i suspilstvo*, (12), 691-695.
15. Levchuk, O. V., Kovalenko, V. A. (2016). Makroekonomichni pytannia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Macroeconomic issues of Ukraine's economic security]. *Ekonomika i suspilstvo*, (5), 53-58.
16. Lefterov, L. V. (2012). Ekonomichna bezpeka subiektiv hospodariuvannia: pravovyi pohliad [Economic security of economic entities: a legal view]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, (1), 218-229.
17. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy (2013). *Metodychni rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy*. [Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine] Retrieved from http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm
18. Muntian, V. I. (1999). Ekonomichna bezpeka Ukrainy [Economic security of Ukraine]. Kyiv: KVITs.
19. Nebava, M. I., Mironova, Yu. V. (2017). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva [Economic security of the enterprise]. Vinnytsia: VNTU.
20. Semenenko, O. M., Vodchyts, O. H., Boiko, R. V., Kostrach, V. V., Berdochnyk, A. D. (2016). Osnovni aspekty voienno-ekonomichnoi bezpeky Ukrainy ta mozhlyvi shliakhy yii zabezpechennia na serednostrokovu perspektyvu (2016-2020 rr.) [Main aspects of Ukraine's military-economic security and ways of ensuring it in the medium-term perspective (2016-2020)]. *Systemy ozbroiennia i viiskova tekhnika*, (3(47)), 123-129.
21. Serhiienko, O. A., Morozova, N. L., Shavlak, M. A. (2015). Modeliuvannia strukturnykh elementiv ekonomichnoi bezpeky derzhavy v bahatovymirniï systemi otsinky ta analizu [Modeling of structural elements of state economic security in a multidimensional system of assessment and analysis]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy*, (1(22)), 132-139.
22. Sysolina, N. P. (2014). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva [Economic security of the enterprise]. Kirovohrad: KNTU.
23. Stativka, N. V., Smahliuk, A. A. Demografichna skladova ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Demographic component of Ukraine's economic security]. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/2/12.pdf>
24. Sukhodolia, O. M. (2006). Enerhoefektyvnist ekonomiky v konteksti natsionalnoi bezpeky: metodolohiia ta mekhanizmy realizatsii [Energy efficiency of the economy in the context of national security: methodology and implementation mechanisms]. Kyiv: Vyd-vo NADU.
25. Tkachova, N. M. (2009). Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання ekonomichnoi bezpeky rehionu [Mechanisms of state regulation of economic security of the region] (Dissertation abstract). Zaporizhzhia.
26. Tkachuk, V. I., Prokopchuk, O. A., Yareмова, M. I. (2013). Ekonomichna bezpeka ta stiikist silskohospodarskykh pidpriemstv [Economic security and sustainability of agricultural enterprises]. Zhytomyr: «Vydavnytstvo «Volyn».
27. Ulianchenko, O. V., Prozorova, N. V. Prodovolcha bezpeka – osnova natsionalnoi bezpeky derzhavy [Food security is the basis of the national security of the state]. Retrieved from http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5
28. Tsvihun, I. A. (2013). Demografichna bezpeka Ukrainy ta napriamy yii rehuliuвання [Demographic security of Ukraine and directions of its regulation]. Kam'yanets-Podilskyi.
29. Shtanhret, A. M., Karaim, M. M. (2016). Oblikovo-analitychne zabezpechennia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Accounting and analytical support for managing the economic security of the enterprise]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, (4(04)), 252-256.
30. Ilyashenko, S. N. (2003). Sostavlyayushchie ekonomicheskoy bezopasnosti predpriyatiya i podhody k ih otsenke [Components of economic security of the enterprise and approaches to their assessment]. *Aktualni problemy ekonomiky*, (3(21)), 12-19.
31. Oleynikov, E. A. (2005). Ekonomicheskaya bezopasnost (teoriya i praktika) [Economic security]. Moskva: Ekzamen.